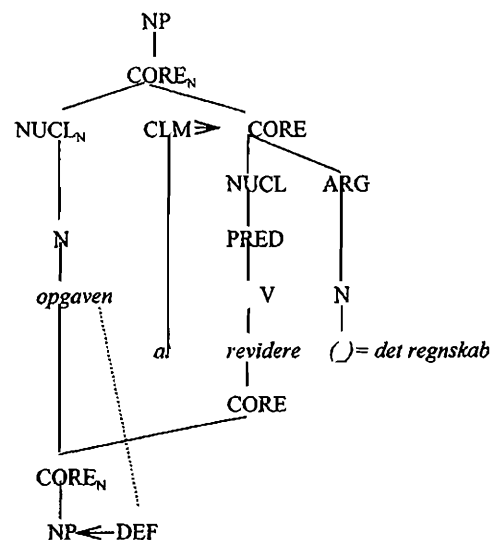

Bilag 5. RRG-repræsentation af (7) (core_N cosubordination)

det regnskab har hun påtaget sig opgaven at revidere ()

Forkortelser

AAJ	adverbielt argument
ADV	adverbium
AJT	adverbial
ARG	argument
CLM	clause linkage marker
DEF	bestemthed
IF	illokutionær kraft
NUC	nucleus
PrCS	precure slot (fundamentfelt)
PRED	prædikat
PRO	pronomen

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2001

UDFORSKNINGEN AF KASUSSYSTEMET I ÆLDRE MIDDLELDANSK - A CASE OF SQUINTING GRAMMAR?

Af Eva Skafte Jensen (Københavns Universitet)

Indledning

Vi går normalt ud fra at ældre middeldansk (herefter æmda.) har fire kasus - nemlig dem vi kender fra andre germanske sprog nom., akk., dat. og gen. - og at den grundlæggende kasus af disse fire er nominativen. Denne opfattelse får vi støttet på flere måder.

1) Selve termen **nominativ** eller **nævnefald** lader skinne igennem at netop denne form er ordets **navn**, dvs. den form som må antages at indeholde nominalets væsentligste og mest grundlæggende egenskaber. 2) Man taler om nominativ over for **oblikke** kasus osv. I ordet oblik, som betyder *skrå/skæv*, ligger der en negativ definition af disse kasus som "de andre kasus" / "dem der ikke er nominativ". 3) Nom. er typisk opslagsformen (i dansk såvel som i andre sprog). 4) I de fleste grammatiske fremstillinger stilles nom. øverst i bøjningsparadigmet, og de andre kasus følger efter i varierende rækkefølge.

I denne henseende adskiller grammatikker over ældre dansk (runedansk/olddansk, ældre middeldansk og yngre middeldansk) sig ikke fra traditionen. Brøndum-Nielsen beskriver i *Gammeldansk Grammatik* nominativ før de andre kasus, og Skautrup gør det samme i første bind af *Det danske Sprogs Historie* (Skautrup 1944). Bøjningsskemaet i fig. 1 er taget fra denne bog (jeg har dog udeladt nogle af Skautrups eksempler for overskuelighedens skyld), og det ser efter al sandsynlighed fuldstændig ud som de bøjningsskemaer de fleste er vant til: nom. øverst og de andre kasus følger efter.

Fig. 1: Den stærke adjektivbøjning, Skautrup 1944:270

		Mask.	Fem.	Neutrum
Sg.	nom.	<i>døþær, sandær</i>	<i>døþ, san</i>	<i>siukt, sat</i>
	akk.	<i>døþæn, sannæn</i>	<i>ehnæ</i>	<i>halft</i>
	dat.	<i>handlæsum</i>	<i>andri</i>	<i>halfu</i>
	gen.	<i>halfs</i>	<i>(fullæ)</i>	<i>fulz</i>
Pl.	nom.	<i>summi</i>	<i>allæ</i>	<i>kuik</i>
	akk.	<i>fulla, uildæ</i>	<i>fulla</i>	<i>uild</i>
	dat.	<i>frælsum, uillum</i>		
	gen.	<i>gopra, rætræ, aldra</i>		

Akkusativ som neutral kasus

Man kan nu overveje om nominativ virkelig er den grundlæggende kasus. Hvordan ville billedet se ud hvis man i stedet tænkte sig at akkusativen er den grundlæggende (neutrale/ default-)kasus i æmda.? Der er forskellige indici der peger i den retning:

Diakrone indici

I diakront perspektiv er det for eksempel bemærkelsesværdigt at de moderne former vi bruger af ældre danske ord, er udviklet af akkusativformen, ikke af nominativformen. Således talordet *to* som er udviklet af den maskuline akkusativform (*tvá*), ikke af nominativformen (*tvé*). Det gælder også for medlemmer af de maskuline *a*-stammer både i singularis og pluralis: en *fisk* er for eksempel udviklet af akk. *fisk* og ikke af nom. *fiskr*. Når vi i moderne dansk taler om flere *heste* bruger vi en (i øvrigt lydret) udviklet form af akkusativens *hæsta*, ikke nominativformen *hæstar*. Det samme gør sig gældende for ord som *dage*, *skove* osv. (jf. Skautrup 1944:267).

Synkrone indici

Også i synkront perspektiv er der visse ting der peger i retning af at akkusativens snarere end nominativens er den neutrale kasus i æmda.

Det er for det første bemærkelsesværdigt at akkusativens i visse bøjningsparadigmer er lig med stammen, mens nominativens er morfologisk markeret - den har simpelthen en særlig nominativ bøjningsendelse! Dette gælder for eksempel den allerede omtalte *fisk*. *Fisk* er som sagt en maskulin *a*-stamme, og nominativ af den hedder *fiskR*. Det samme gælder ord som *dreng*, *løg*, *fugl*, *sten*, *konge*, *hest*, *hund*. Jeg kommer i det følgende til især at give eksempler fra dette bøjningsparadigme (de maskuline *a*-stammer), men jeg vil også sporadisk komme ind på nogle af de andre bøjninger/stammer.

Fig. 2: Eksempler på maskuline *a*-stammer. Normaliserede former:
nom. *fiskr*, *laukar*, *kunungr*, *hæstr*, *hundr*, (*fökl*, *stén*)
akk. *fisk*, *lauk*, *kunung*, *hæst*, *hund*, (*fökl*, *stén*)

Vi har altså en morfologisk markeret nominativ og en akkusativ der er lig med ordets stamme - dvs. en morfologisk umarkeret form. Dette tager jeg som et tegn på at akkusativens også i andre henseender (syntaktisk og tekstuel) kan være umarkeret, dvs. neutral i æmda.

Det er yderligere bemærkelsesværdigt at man i visse bøjningsparadigmer, som for eksempel disse maskuline *a*-stammer, kun har ganske få belæg for at ordet bruges med nominativs bøjningsendelse når det optræder som subjekt eller subjektsprædikat. I stedet finder man disse steder den ubøjede form, altså den der er lig med stammen. Faktisk har man kun blandt appellativerne tre ord i de maskuline *a*-stammer der kan fremvise en sådan bøjet form. Det drejer sig om *thiufær* (*tyv*), *niithær* (*slægtning*) og *kostær* (*ting*, *ejendel*), og netop disse tre ord får derfor særlig opmærksomhed i de forskellige fremstillinger. Aage Hansen kalder dem af samme grund for de tre maskuline musketerer (Aa. Hansen 1956:185). Alle andre steder hvor man ellers kunne have 'forventet' et raskt lille nominativs-*R*, finder vi gang på gang at det givne ord ingen bøjningsendelse har, det er med andre ord identisk med stammen og dermed med akkusativens.

Bjerrums grammatikker

Vi ser nu lidt nærmere på den første af de tre musketerer. Bjerrum bemærker i sin grammatik for Skånske Lov (Bjerrum 1966:27) at Wimmer i sin *Navneordenes Bøjning* sætter *thiuf* sammen med *thiufær* på nominativens plads, og så i øvrigt igen på akkusativens plads. Han mener at dette er en forkert fremstillingsmåde, og han opstiller et alternativt bøjningsskema for *tyv*:

Fig. 3: Ordet *tyv*. Wimmers opstilling i *Navneordenes Bøjning* s.16 som den er gengivet hos Bjerrum (Bjerrum 1966:27), og Bjerrums alternativ (Bjerrum 1966:28, 33):

Wimmer:			Bjerrum:		
Ent.	nf.	<i>þiufær, þiuf</i>	sing.	nom.	<i>thiufuær</i>
	gf.	<i>þiuf</i>		acc.	<i>thiuf</i>
	hf.	<i>þiufi</i>		dat.	<i>thiufui, thiufi</i>
	ef.	<i>þiufs</i>		gen.	<i>thiufs</i>

Han foreslår desuden at man i stedet udtrykker sig som følger:

Sætninger af typen *æn þo ær han ok þiuf* må i henhold hertil beskrives på den måde, at indholdsstørrelsen accusativ vikarierer for indholdsstørrelsen nominativ (men ikke omvendt). (Bjerrum 1966:27-8)

Denne formulering er nu gængs, men den antyder dog at der er noget forkert i at bruge den ubøjede form, dvs. akkusativ disse steder snarere end nominativ. Set i et synkront perspektiv mener jeg at man bør være temmelig varsom med på baggrund af kun tre ord at tale om vikariering hvis man - som det ser ud til - i æmda. overvejende har brugt den morfologisk umarkerede form.

Men han gør derpå noget som er særdeles interessant. I sin fremstilling af nominalbøjningen i Skånske Lov skriver blandt andet:

Kasuskategorien omfatter 4 led, nemlig *Nominativ, Accusativ, Dativ og Genitiv*.

Dette kasussystem fremtræder klarest i adjektiverne, pronominerne og numeralierne. Derfor er det hensigtsmæssigt at fremstille disse ordklassers bøjning først. (Bjerrum 1966:28-9)

Og det gør han så. Bøjningsskemaet for talordet *to* ser for eksempel ganske traditionelt ud:

Fig. 4: Talordet *tve* (*to*) (efter Bjerrum 1966:30)

	masc.	fem.	neutr.
nom.	tve	twa	tu
acc.	twa	twa	tu
dat.	twem	twem	twem
gen.	twiggia	twiggia	twiggia

Nogle sider henne (s.33) når han så frem til substantiverne, og om dem skriver han:

Substantivernes bøjning viser langt flere eksempler på synkretismer end adjektivernes stærke bøjning og de fleste pronominers bøjning.

Efter synkretismene kan substantiverne inddeles i 5 klasser og efter kasusformanterne i et vekslende antal underklasser. (Bjerrum 1966:33)

Den første af de fem klasser består af de maskuline musketerer fra før, og det illustrerende ord er såmænd *thiufuær*. Altså den første af de tre maskuline musketerer (jf. fig.3). Det ligner det vi kender, men det næste man ser ligner slet ikke de traditionelle bøjningsskemaer med fire kasus. Nu er der pludselig tale om at de forskellige substantivklasser udmærker sig ved at have et **varierende antal** kasus. Her anses et ord som *dag* (klasse II) for at have ikke fire, men tre kasus. Nominativ og

akkusativ udgør her tilsammen én kasus, ikke to separate kasus der tilfældigvis hedder det samme (jf. fig.5).

Øverst på s. 35 finder vi klasse III, som udmærker sig ved at have 2 kasus, nemlig nominativ på den ene side og akkusativ, dativ og genitiv på den anden side. Klasse III består af de svagtbojede maskuline substantiver som *bani* (*banemand*) og *bryti* (*forvalter*), og det er dem jeg igen og igen i løbet af min uddannelse har fået beskrevet som følger: 'i nominativ hedder det *bani*, *bryti* og i oblique former *bana*, *brytia*' (se fig. 5). Klasse V er også interessant. Her er der ikke tale om at noget 'vikarierer' for noget andet (blandt andet fordi 'vikarieringen' går begge veje, og der dermed ikke er en ekstensiv og en intensiv part). I stedet tales der her om en "omhyggelig sammenblanding" (Bjerrum 1966:35).

Fig. 5: Eksempler fra Bjerrums grammatik over Skånske Lov, Bjerrum 1966: 34-35.

Klasse II. Både sing. og plur. har tre kasus, nom/acc., dat. og gen.

	sing.	plur.
nom/acc.	dag	daga
dat.	dægi	dagum
gen.	dags	daga

Klasse III. Sing. har 2 kasus, nemlig nom. og acc./dat./gen.

sing.	
nom.	bani
acc./dat./gen.	bana

I sin *Grammatik over De sjællandske Love* benytter han samme fremgangsmåde: først beskriver han adjektiver, pronominer og talord, derefter viser han substantivernes bøjning og siger om dem "at der altid er synkretisme mellem nom. og acc." (Bjerrum 1967: 28).

Denne måde at stille bøjningsparadigmerne op på finder jeg særdeles tiltalende. Det er en meget loyal måde at skildre det sprog på som man faktisk sidder med. Det sprog Bjerrum beskriver (i disse tilfælde sproget i Skånske Lov og i de sjællandske landskabslove), bliver beskrevet på egne præmisser, og for mig har selve den grafiske opstilling givet stof til eftertanke. Det understøtter mistanken om at æmda. ikke har en særskilt nom. som grundlæggende kasus.

I de andre nominal kategorier (adjektiver, pronominer og talord) er billedet mere komplekst, men også her finder man overvældende mange eksempler på at der er synkretisme mellem nominativ og akkusativ (nogle gange flere kasus), og især i flertalsformerne.

Brøndum-Nielsen

Nu er det særlig iøjnefaldende ved de maskuline *a*-stammer når ordene ikke optræder i nominativ ikklædning når de for eksempel fungerer som subjekt - de mangler simpelthen deres nom.-r! Igen og igen ser vi substantiverne brugt i nøgenform, dvs. uden bøjningsendelse - altså en form der er lig med stammen og akkusativ. Men man kan også have mistanke om at akkusativ i visse af de andre bøjningsparadigmer er mere dominerende end hidtil antaget.

Brøndum-Nielsen redegør blandt andet for hvordan man også i de konsonantiske stammer (fx *bonde, fod, mand, vinter, tand; and, bøg, dør, eg, mælk, mus, nat; bonde, frænde; stævne, menneske*) har en "Kamp mellem Nom.- og Acc.-Formen" (Brøndum-Nielsen 1935:261). Han ræsonnerer blandt andet at der her er tale om at nominativen 'trænger ind på' akkusativens områder, men hen mod slutningen af denne paragraf i Gammeldansk Grammatik skriver han at:

"Ved visse Substantiver, der i øvrigt viser Nom.-Formen vel bevaret, kan findes Acc. (oblik Form) for Nom. specielt i postverbal Stilling" (Brøndum-Nielsen 1935: 261)

Også ved disse substantiver finder vi altså akkusativer rundt omkring for eksempel i sætningssubjektet!

Både hos Brøndum-Nielsen som taler om at 'man kan finde akkusativ for nominativ', og i et vist omfang hos Bjerrum, som taler om 'vikariering', møder vi altså antagelsen om at der *bør* være en nominativ, og det bringer os nu videre til artiklens næste del.

Indflydelsen fra grammatiktraditionen

Når jeg har givet mit foredrag undertitlen "a case of squinting grammar", er der flere grunde til det. Dels mener jeg at vanetænkningen fra andre sprogs grammatiske traditioner har smittet af på beskrivelsen af æmda. Der er selvfølgelig indflydelsen fra latintraditionen, men også oldnordisk/oldislandsk spiller en vigtig rolle. Wimmer, Brøndum-Nielsen, Skautrup m.fl. er alle opdraget i en nordisk filologtradition hvor man længe havde anset oldislandsk som et vidnesbyrd om et fælles oldnordisk. Wimmers læsebog (udkom første gang i 1870) som i ca. 100 år var mere eller mindre fast pensum i de nordiske studier hed for eksempel "Oldnordisk Læsebog". Først oppe i det 20. århundrede begyndte man at se på oldislandsk som en særlig vestnordisk variant af et endnu ældre fællesnordisk sprog: urnordisk. I beskrivelsen af oldislandsk var det almindeligt at 'normalisere' sproget, blandt andet ud fra pædagogiske hensyn. Man mente at en ung studerende bedre kunne

håndtere en nogenlunde fast skriftsprogssnorm, før hun blev kastet ud i den noget mere kaotiske virkelighed som håndskrifterne demonstrerede. Derfor blev de studerende i nordisk automatisk udstyret med en forståelse af oldnordisk (inkl. gammeldansk) som et sprog med 4 kasus.

Som sagt var det først i løbet af det 20. århundrede at man for alvor begyndte at se på gammeldansk som et selvstændigt sprog med særlige østnordiske (danske og dialektale) variationer og (lyd)udviklinger. Store dele af den sprogvidenskabelige forskning handlede ved denne tid netop om lydhistoriske udviklinger. Det var nemlig netop gennem denne slags lydhistoriske studier at man havde påvist at dansk ikke var en udvikling af oldislandsk, men et selvstændigt sprog på lige fod med oldislandsk. Men studierne var især fonetiske og leksikalske. Morfologi og syntaks blev mere stedmoderligt behandlet, og blandt andet overtog man i høj grad hele det system man som studerende havde lært fra oldislandsk og brugte det som grundlag for en beskrivelse af dansk. Så når jeg bruger det Jespersenske udtryk squinting grammar, er det blandt andet med tanke herpå.

Indflydelsen fra kilderne til olddansk

Men der er formodentlig endnu en årsag til at kasusbeskrivelsen for ældre middeldansk ser ud som den gør, og den skal søges i kilderne til gammeldansk. Gammeldansk er nemlig et begreb der i sig selv omfatter flere forskellige sprogtilstande, og der er flere forskellige kilder til belysning af disse forskellige sprogtilstande.

Fig. 6: Traditionel periodeinddeling med kilder

200-600	ældre urnordisk	runeindskrifter, især på genstande
600-800	yngre urnordisk	citater i fremmedsproglitteratur, fx navnestof
800-1100	runedansk/olddansk	runeindskrifter, fx på sten
1100-1350	ældre middeldansk	lovskrifter, diplomer
1350-1525	yngre middeldansk	lovskrifter, krøniker, legender, religiøs litteratur, læge- og urtebøger etc. etc.

Som det ses, er den periode der ligger lige forud for æmda., runedansk/olddansk, og som det ses, er der stor forskel på hvad vi har af kilder til de forskellige perioder.

Beskrivelsen af det ældre middeldanske kasusystem har ofte taget udgangspunkt i hvad man ved om det olddanske kasusystem, og det materiale man har til belysning af olddansk, består af en større mængde olddanske runeindskrifter. Runeindskrifterne har tjent en vigtig funktion som en del af de monumenter datidens mennesker har rejst efter deres døde, og den prototypiske formel for en sådan runeindskrift er *X rejste denne sten efter Y, hans slægtning*. I olddansk var mange, mange

mandsnavne maskuline *a*-stammer, og derfor har man (foruden akk.- og dat.-former) vældig mange belæg fra olddansk på nominativendelser i netop dette bøjningsparadigme (fx *Pórmóþr*, *ulfr*, *haraltr*). Der er altså ingen tvivl om at nominativen har været morfologisk markeret i olddansk, spørgsmålet er bare om ikke den særlige stil man finder i runeindskrifterne, må anses for at være en marginal sprogbrugstype i samtiden. Den måde datidens folk har omgædet deres sprog til daglig, ved vi stort set ingen ting om. Vi ved for eksempel ikke om den frekvens af nom.-former man finder i runeindskrifterne, er repræsentativ for frekvensen af nom.-former i andre sprogbrugstyper. Det billede vi måtte have af den olddanske befolkning som sprogbrugere der kastede om sig til højre og venstre med nominativsubjekter, hviler således på et spinkelt grundlag, nemlig på den forholdsvis specialiserede genre som runeindskrifterne udgør. Især i betragtning af at man i gammeldansk faktisk ikke havde et obligatorisk grammatisk subjekt (jf. Diderichsen 1941:21-33, Heltoft 1995:139ff, udk.). Grammatiske subjekter i nominativ var noget man havde under særlige omstændigheder, og en runeindskrift kunne netop ses som en sådan særlig omstændighed: her havde man et handlende subjekt, så skulle det søreme også markeres med en ordentlig bøjningsendelse!

Afslutning

Senere års forskning i informationsstruktur har bidraget med værdifulde erkendelser om hele teksters strukturer. Ved at se på sætninger og sætningsdele (som for eksempel sætningsled) i forhold til tekstens samlede struktur, og ved at undersøge de enkelte deles betydning for tekstens samlede budskab, kan man opnå en mere nuanceret forståelse af de enkelte sproglige elementers funktion. Jeg er overbevist om at en undersøgelse af kasusforholdene i æmda. med fordel vil kunne trække på disse erkendelser. Måske viser det sig at visse former især bruges til ny information, mens andre bliver brugt til gammel information. Måske er der en overvægt af visse former når substantivet er topic. Måske bliver morfologisk markerede nominativer brugt når nominalet er anaforsk, mens de umarkerede former bruges ved ikke-anaforske nominaler - eller omvendt. Måske, måske, måske...

Der er i hvert fald god grund til at tage kasusforholdene i ældre middeldansk op til fornyet overvejelse. Især er det værd at undersøge forholdet mellem akkusativ og nominativ. Hvordan manifesteres de to forskellige former, og hvad bliver de brugt til?

Litteratur

- Bjerrum, Anders. 1966. *Grammatik over Skånske Lov efter B74*. København.
 Bjerrum, Anders. 1967. *Grammatik over De sjællandske Love efter AM 455 12°*. Med tillæg om Jyske Lov efter Flensborghåndskriftet. København.
 Blake, Barry J. 1994. *Case*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press.

- Brøndum-Nielsen, Johs. 1935. *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling*. Vol. III. Substantivernes Deklination. København.
 Diderichsen, Paul. 1941. *Sætningsbygningen i Skaanske Lov*. Fremstillet som Grundlag for en rationel dansk Syntaks. Kbh.
 Hansen, Aage. 1956. Kasusudviklingen i dansk. I: S. Aakjær, Kr. Hald, Aa. Hansen & N.Å. Nielsen (red.): *Festskrift til Peter Skautrup*. Aarhus.
 Heltoft, Lars. 1995. Grammatikaliseringsprocesser i dansk syntakshistorie. I: Bente Holmberg (red.). *Sproghistorie i 90'erne*. København.
 Heltoft, Lars. udk. Recasting Danish Subjects - Case System, Word Order and Subject Development. In: Faarlund, Jan Terje (ed.): *Proceedings... Workshop... Grammatical Relations... Vancouver 1999. XVI International Conference on Historical Linguistics*. John Benjamins.
 Skautrup, Peter. 1944. *Det danske sprogs historie*, første bind. København.